

MARX I EKOLOGIJA

pregledni rad

Fran RADONIĆ MAYR

Diplomski studij filozofije i komparativne književnosti

Filozofski fakultet

Sveučilište u Rijeci

e-mail: fran@radonic.net

Sažetak

Ekolozi teže kriviti Marxa i njegovo teorijsko i političko nasljeđe za staljinizam i težnju k ekonomskom rastu koja je zanemarivala vrijednost prirode i ljudskog života. No ignoriraju ekološku kritiku kapitalizma u Marxovim tekstovima kao i utjecaj tih kritika na Kautskog, Lenjina i Bukarina (Gimenez, 2000:293). John Bellamy Foster, najpoznatiji zagovornik marksističke ekologije, tvrdi da današnja ekologija filozofski prečesto teži pseudoznanstvenom holizmu, spajajući znanost s različitim esencijalizmima i spiritualnošću, te nudi Marxa kao materijalista koji jasno tvrdi da su ljudi, njihov rad (preoblikovanje prirode u društveno korisnu robu) i razmjena roba pod utjecajem odnosa moći koji su se razvijali kroz povijest. Marx vrši demitologizaciju kapitalizma, otkrivajući njegovu dogmatsku i historijsku podlogu.

Ovaj će esej ponuditi argumente i odgovoriti na dva pitanja: Je li Marx u svojim ekonomskim tekstovima razmatrao ograničenost prirodnih resursa i što novo marksizam donosi ekologiji kao znanosti?

Ključne riječi

ekologija, duboka ekologija, marksizam, prirodni resursi,
kapitalizam

1. Je li Marx u svojim tekstovima razmatrao ograničenost prirodnih resursa?

John Bellamy Foster tvrdi da je Marx u *Kapitalu* u potpunosti integrirao svoj materijalistički koncept prirode s materijalističkim konceptom historije. To potvrđuje činjenicom da se u njegovoj razvijenoj političkoj ekonomiji, predstavljenoj u *Kapitalu*, koristi pojam „metabolizam” (Stoffwechsel) kako bi se definirao rad kao proces između čovjeka i prirode, proces kojim čovjek preko vlastita djelovanja posreduje, regulira i kontrolira metabolizam između sebe i prirode. Marx zatim spominje i „nenadoknativ rascjep” u tom metabolizmu koji je rezultat kapitalističkog proizvodnog odnosa i antagonističke podijele sela i grada. Imajući to u vidu, napominje Foster, u društvu zajedničke proizvodnje potrebno je upravljati ljudskim metabolizmom u odnosu s prirodom na racionalan način, u potpunosti van načina kapitalističkog društva (Foster, 2000:141). Točan razlog zašto je potrebno izići van kapitalističkog načina esej će predstaviti kasnije.

Ovaj je konceptualni okvir metaboličkog rascjepa važan jer je omogućio Marxu da poveže tri kritike principa buržajske političke ekonomije: (i) uzimanje viška vrijednosti eksploatacijom radnika gdje kapitalist ubire plodove prirode, a radnik mu je pribavlja; (ii) teoriju o kapitalističkom iznajmljivanju zemlje gdje kapitalist iznajmljuje zemlju jer ju je, uz pomoć državne sile, privatizirao i (iii) maltuzijansku teoriju o populaciji.

Marxov koncept metaboličkog rascjepa u relaciji grada i sela, ljudi i zemlje, osvjetlio je ono što povjesničari ponekad zovu „drugom poljoprivrednom revolucijom” i poljoprivrednu krizu koja je s njom došla, omogućivši mu razvitak kritike degradacije okoliša koja je po Fosteru anticipirala većinu današnje ekološke misli (Foster, 2000:141-142).

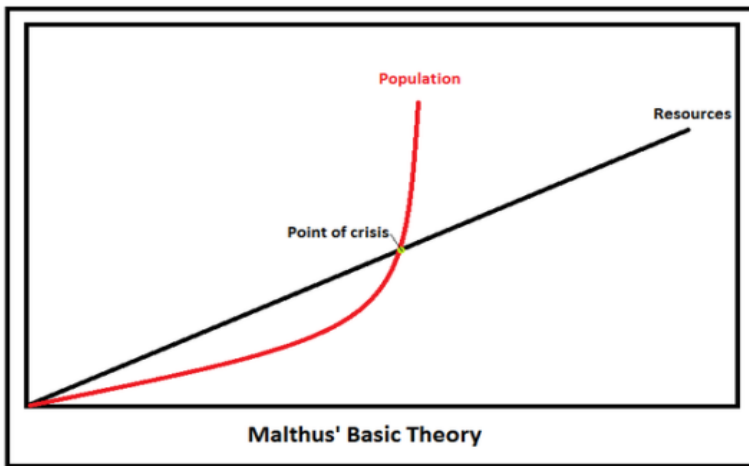
Analitički, Marxova kritika kapitalističke poljoprivrede prošla je kroz dvije faze:

- 1) Kritika Malthusa
- 2) Druga poljoprivredna revolucija i implikacije kemije tla Justusa von Liebiga

1.1. Kritika Malthusa

Thomas Robert Malthus bio je prvi ekonomist koji je izložio teoriju populacije. Svoj svjetonazor artikulirao je u svojoj poznatoj knjizi *Esej o principu populacije* iz 1798., za koju je prikupio empirijske podatke kako bi pomogao svoju tezu (Internetski izvor).

U eseju Malthus izlaže princip da stanovništvo raste eksponencijalno dok proizvodnja hrane raste aritmetično. Imajući to u vidu, iako bi proizvodnja hrane narasla u sljedećih 25 godina u aritmetičkoj progresiji 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, itd., populacija je u mogućnosti narasti geometrijskom progresijom 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, itd. (Graf). Taj scenarij po prvi puta predviđa budućnost kada ljudi više neće imati resurse za preživjeti. Da bi izbjegli takvu katastrofu, Malthus predlaže kontrolu rasta stanovništva (Internetski izvor).

Graf

Marx je smatrao Malthusovu teoriju važnom iz dva razloga: (i) zato što je dala jasan pogled na kapitalizam kao neodrživ ekonomski sistem i (ii) zato što je Malthus krivo istaknuo da je prenapučenost nešto što se javlja u svim društvima. Iako Marx nije negirao postojanje prenapučenosti u prošlim društvima, zamjerao je Malthusu što je propustio sagledati specifične razlike

u raznim zajednicama i raznim društvenim oblicima kroz povijesni razvitak. Malthus je, po Marxu, reducirao sve te različite slučajeve na jednu numeričku relaciju baziranu na nepromjenjivom prirodnom zakonu (Foster, 2000:142). „Malthusova teorija apstrahira iz specifičnih historijskih zakona kretanja populacije, koji su svakako povijest ljudske prirode, prirodnih zakona, ali prirodni zakoni ljudi u jednom specifičnom historijskom trenutku razvitka.” (Foster, 2000:143)

U desetom poglavlju prvog toma *Kapitala* „Radni dan”, Marx dijeli radni dan na dva osnovna segmenta. Radna snaga je, po Marxu, roba poput svake druge i njena je vrijednost određiva količinom društvenog rada koji je potreban za njenu proizvodnju ili vrijednošću svih roba koje će prosječni radnik u nekoj ekonomiji konzumirati radi nastavka svoje egzistencije. Stoga je prvi segment onaj dio radnog dana u kojem radnik reproducira vrijednost svoje radne snage, a drugi segment je onaj u kojemu radnik ide preko nadoknade vrijednosti svojega rada, onaj u kojemu proizvodi višak vrijednosti za kapitalista. Ovaj prvi segment je odrediv ekonomskom nužnošću, a ovaj drugi u kojem se proizvodi višak vrijednosti je fluidan i promjenjiv, nešto što je određivo dogovorom između radnika i kapitalista. Tu dolazimo do klasne borbe jer će i radnik i kapitalist inzistirati na pravu nad vlasništvom nad ovom posebnom robom, radnom snagom; radnik kao njen izvorni vlasnik, a kapitalist kao njen kupac.

Marx otvoreno kaže kako kapitalizam nije izmislio višak vrijednosti nego da je postojao svugdje gdje i društva u kojima manjina posjeduje sredstva za proizvodnju. No razlika je u tome što u društvima u kojima dominira upotrebna vrijednost spram razmjenske, višak vrijednosti biva ograničen potrebama društva. Imajući to u vidu, u antici je problem prekomjernog rada postojao samo u proizvođenju razmjenskih dobara kao što je kopanje zlata i srebra u rudnicima. Kapitalizam, s druge strane, sve robe tretira kao razmjenske pa mu je potrebno beskonačno mnogo stanovništva te zato kapitalist teži proizvoditi dvadeset i četiri sata dnevno kako bi ostao relevantan u konkurenciji s drugim kapitalistima (Marx, 1867:167).

1.2. Druga poljoprivredna revolucija i implikacije kemije tla Justusa von Liebiga

Justus von Liebig je 1840. godine objavio knjigu *Organska kemija i njena primjena u poljoprivredi i fiziologiji* (znanu kao *Poljoprivredna kemija*), koja je po prvi puta pružila uvjerljivo objašnjenje o utjecaju nutrijenata iz zemlje, kao što su dušik, fosfor i kalij, na rast biljaka (Foster, 2000:150).

Marx je bio pod velikim utjecajem Liebigove analize dok je pisao *Kapital* u ranim 1860-ima što se vidi iz njegova pisma Engelsu iz 1866., godinu dana prije objave prvog toma *Kapitala*, gdje mu je uputio da se u razvitku svoje kritike zemljišne rente u trećem tomu morao baviti novom njemačkom poljoprivrednom kemijom, posebno Liebigovom i Schonbeinovom, koje su važnije za tu temu, piše Marx, nego svi ekonomisti zajedno. Također, dodao je da je razvitak negativnog pogleda na modernu poljoprivredu iz perspektive prirodnih znanosti jedna od Liebigovih besmrtnih zasluga (Foster, 2000: 155).

Tijekom 19. stoljeća smanjenje plodnosti zemlje bila je glavna ekološka briga kapitalističkog društva Europe i Sjeverne Amerike (Foster, 2000:149).

Velika je Britanija 20-ih i 30-ih godina 19. stoljeća jako strahovala od degradacije zemlje te se potražnja za gnojivom jako povećala. Europski poljoprivrednici skupljali su leševе na Napoleonovim ratištima kako bi kostima mogli gnojiti svoja polja. Vrijednost uvezenih kostiju u Britaniju je od 14 400 funti iz 1823. godine narasla na 254 600 funti u 1837. godini. Također, brod koji je prevezio peruanski guano (izmet morskih ptica) prvi je put došao u Liverpool 1835. godine, 1842. je uvezio 1700 tona, a 1847. 220 000 (Foster, 2000:150).

Osim što kapitalizam hrani Malthusovo proročanstvo, on ima i imperijalističke tendencije u trenucima borbe za samoodržanje pa je tako poljoprivrednicima SAD-a najednom bilo zabranjeno kupovati jeftini guano (koji je sadržavao i nitrogen i fosfate) jer je Velika Britanija imala monopol na tu peruansku namirnicu. SAD je zatim imperijalistički aneksirao sve otoke koji su bogati prirodnim gnojivom. Prema *Guano Islands Act*, koji je proveo Kongres 1856., kapitalisti SAD-a su zauzeli 94 otoka, hridina i ostrva na Zemlji između 1856 i 1903. „U zadnjih 10

godina”, piše Liebig 1862., „britanski i američki brodovi pretražili su sva mora i više ne postoji nijedan mali otok, ni hrid, kojima nije uzet guano.” Devet tih guano otoka još su uvijek u vlasništvu SAD-a. No, taj je imperijalizam svejedno bio neučinkovit u nabavci dovoljno kvalitetnog prirodnog gnojiva (Foster, 2000:151).

Marx je, saznajući za ove imperijalističke tendencije zbog gnojiva, 1860-ih (kada je pisao *Kapital*) postao uvjeren u neodrživost kapitalističke poljoprivrede, a problem degradacije zemlje, naime, vrijedi i danas. Znanstvena istraživanja pokazuju da je godišnji permanentni gubitak obradive zemlje zbog degradacije od 5 do 12 milijuna hektara ili od 0,3% do 1% sveukupne obradive površine planeta Zemlje (Scherr, 1999:21).

Jedna zanimljiva biografska činjenica je i to da je Liebig u kasnim 1850-ima i 1860-ih počeo snažno kritizirati kapitalistički način proizvodnje hrane (Foster, 2000: 150).

2. Što novo marksizam donosi ekologiji kao znanosti?

Sociologinja Martha E. Gimenez u svojem tekstu *Does Ecology Need Marx?* tvrdi da je za govor o marksističkoj ekologiji potrebno definirati različite ekologije današnjeg znanstvenog diskursa. U eseju ću predstaviti dvije glavne grane od kojih se sve ostale mogu izvesti.

Dominantna ili antropocentrična ekologija teži zaustavljanju tendencija degradacije zemlje, šuma, zraka i voda čineći ekološko stanje održivim, usput privilegirajući ispunjenje ljudskih potreba. Ova ekologija ne izaziva osnovne premise kapitalizma kao što su beskrajno traganje za ekonomskim rastom i višim stupnjevima konzumerizma, svodenje prirode i života na resurse za eksploataciju i slično, cilj je samo uništiti ekološke efekte sistema u kojem se nalazi. Ekološki su problemi sagledani kao neočekivane posljedice ekonomskih i društvenih aktivnosti koje mogu biti riješene tako da ljudi i korporacije promijene svoje ponašanje miješanjem ekonomskih nagrada i kazni. Uglavnom razmišljaju neomaltuzijski što se tiče brojnosti ljudske populacije.

Druga je ekologija koju Gimenez analizira duboka ekologija gdje se ljude više ne stavlja u centralnu poziciju razmišljanja već je u igri *biosferični egalitarizam*, odnosno stajalište da je svaki život jednako vrijedan očuvanja (Gimenez, 2000:293-294). Pozicija duboke ekologije neodrživa je u sklopu ideje opstanka ljudske vrste zato što život kompleksnijih organizama, kao što su životinje, ovisi o životu jednostavnijih organizama, kao što su biljke, monere i protisti. Iz tog se problema duboki ekolozi izvlače tako što naglasak stavljaju na intrinzičnu vrijednost bioraznolikosti, pa tako i ljudska vrsta treba preživjeti, ali bez da uništava druge.

Duboka ekologija dio je ekocentričke tradicije koja kritizira antropocentrizam, želju za moći, zapadna industrijska društva i njihovu kulturološku, filozofsku i religijsku tradiciju koja opravdava dominaciju muškaraca nad ženama i prirodom te dominaciju bogatih nad siromašnima. Iz tog razloga svoje ekološke misli često spaja s elementima indijanske kulture, zenbudizma, mitologije, orijentalnog misticismizma, predlažući holistički mistički pogled na prirodu, nasuprot racionalističkom, analitičkom i instrumentalnom (Gimenez, 200:294).

S obzirom na sve navedeno, marksistička bi ekologija nastavila znanstvenu percipibilnost i analitičku instrumentalnost dominantne antropocentrične ekologije, ali istovremeno kritizirala kapitalističku ekonomiju i historijski kontekstualizirala proizvodne odnose i njihove posljedice, što dominantna ekologija ne radi. Dijelila bi kritičku nastrojenost prema proizvoljnim zapadnjačkim epistemološkim postavkama koje opravdavaju dominaciju nad prirodom i ljudima s dubokom ekologijom, ali ne bi napravila intelektualno samoubojstvo poput nje, koja pada u esencijalizam i spiritualizam te smatra svaku analizu agresijom subjekta nad objektom.

3. Zaključak

Stereotip o marksistima kao intelektualcima koji ne smatraju da živimo na planetu s ograničenim resursima postoji s razlogom i zna biti istinit, ali takvo je stajalište potaknuto kontekstom društva koje ponavlja maltuzijanski trik naturaliziranja društvenih institucija i odnosa moći. Marx i marksisti skeptični su kada se spomenu prirodna ograničenja kako bi se opravdao *status quo* ili kako bi se provele eugeničke i ostale diskriminatorne politike. Iz tog razloga marksisti često kritiziraju ideju prirodnih granica objašnjavajući utjecaj sociohistorijskih i političkih procesa koji stoje na putu potrebnim društvenim promjenama.

Literatura:

1. Foster, J. M., 2000. Marx and Ecology
2. Gimenez, M. E., 2000. Organization & Environment, Vol. 13 No. 3, Does Ecology Need Marx?
3. Marx, K., 1867. Capital: A Critique of Political Economy
Volume I Book One: The Process of Production of Capital,
Preveli: Samuel Moore i Edward Aveling
4. Population and Natural Resources Module: Conceptual
Framework, 2011., AAG Center for Global Geography
Education (Internetski izvor)
http://cgge.aag.org/PopulationandNaturalResources1e/CF_PopNatRes_Jan10/CF_PopNatRes_Jan108.html
5. Scherr, S. J., 1999. Soul Degradation: A Threat to Developing-country Food Security by 2020?, Internation Food Policy Institute